

**G.ESEMURATOVA SHIĞARMALARINDA FRAZEOLOGIZMLERDI ĀDEBIY
QAHARMANLARDIŇ MINEZ-QULQIN SÚWRETLEWDE PAYDALANILIWI**

Mirzabaev Saparbek

Xojeli rayoni Qánigelestirilgen mektebi
Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pání muğallimi, magistr.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10084576>

Annotaciya. Biz bul maqalamızda G.Esemuratova shıǵarmalarıdaǵı frazeologizmlerdiń ádebiy obrazlardıń xarakterin, minez-qulqın beriwdegi áhmiyeti haqqında sóz etpekshimiz. Bunday frazeologizmiń ańlatıp turǵan konteksttegi jaǵdaylardı kórip ótemiz.

Tayanış sózler: Leksikologiya; frazeologizm; xarakter; paradigma; obraz; psixika h.t.b

**THE USE OF PHRASEOLOGY IN THE WORKS OF G. ESEMURATOVA TO
DESCRIBE THE BEHAVIOR OF LITERARY CHARACTERS**

Abstract. In this article, we want to talk about the importance of phraseologisms in the works of G. Esemuratova in giving the character and behavior of literary images. We will consider the processes in the context of the interpretation of such phraseologism.

Keywords: Lexicology; phraseology; character; paradigm; image psyche and others.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Г.
ЕСЕМУРАТОВА ДЛЯ ОПИСАНИЯ ПОВЕДЕНИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ
ПЕРСОНАЖЕЙ**

Аннотация. В данной статье мы хотим поговорить о значении фразеологизмов в творчестве Г. Эсемуратова в передаче характера и поведения литературных образов. Мы рассмотрим процессы в контексте интерпретации такого фразеологизма.

Ключевые слова: лексикология; фразеология; характер; парадигма; изображение психика и другие.

Belgili frazeolog alım A.V.Kuninniń pikirinshe frazeologizmler nominativ, stilistikalıq, pragmatikalıq hám juwmaqlawshı xızmetlerdi atqaradı. Frazeologizmlerdiń bul funkciyaların: frazeologizmlerdiń stillik neytral funkciyaları neytral bolmaǵan stillik funkciyalar menen uzual funkciyalar bolsa, okkazonal funkciyalar menen qarama-qarsı bolǵan halatlar dep esaplaydı.¹ Ózbek tili frazeologiyası hám frazeografiyası boyınsha izertlewler alıp barǵan B.Yuldoshev A.V.Kuninniń bul pikirine qosıla otırıp Erkin Vaxidov poeziyasında qollanılǵan frazeologizmlerdiń xızmetin eki túrge ajratıp izertleydi: uzual hám okkazonal funktsiyalar.²

¹ Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М: «Высшая школа», 1986. – С.96-100;
Кунин А.В. Асимметрия в сфере фразеологии// «Вопросы языкознания», 1988. №3- С. 98-107

² Йулдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографияси масалалари. Самарқанд, 2013, 261-279-бетлер.

Soʻngi dáwirde kórkem shıǵarmalar tilinde frazeologizmlardıń stillik qollanıw ózgesheliklerine de arnawlı túrde itibar qaratılıp atır. Máselen, G.Allambergenova³, A.Pirniyazovalardıń⁴ miynetleri frazeologizmlardıń stillik ózgesheliklerine arnalǵan.

Jazıwshılar, shayırlar, tilshi alımlar frazeologizmlardı tilimizdiń biybaha baylıǵı, xalıq danalıǵınıń ǵáziynesi dep bahalaydı. Sebebi olar tildi ásirese kórkem ádebiy tildi janlandıradı, onı obrazlı, emocional-ekspressivlik boyaw menen támiyinleydi, pikirdi qısqa, ıqsham etip beriw quralı xızmetin atqaradı. Biz jumısımızdıń bul babında ulıwma til biliminde, sonday-aq túrkiy tillerde alıp barılǵan ilimiy izertlewlerdi bassılıqqa ala otırıp G.Esemuratova shıǵarmalarında qollanılgan frazeologizmlardıń xızmetlerin úsh toparǵa ajratıp úyrenemiz:

1. Frazeologizmlardı ádebiy qaharmanlardıń minez-qulqın súwretlewde paydalanılıwı.

2. Frazeologizmlardı ádebiy qaharmanlardıń psixologiyalıq sezimin, halatın súwretlewde jumısalıwı.

3. Awızeki sóylew tiline tán frazeologizmlardıń xızmeti.

Til – ádebiyattıń birinshi elementi, sebebi qálegen ádebiy shıǵarmanıń kórkemligi onıń tili arqalı kórinedi. Hárqanday jazıwshı yamasa shayır óz shıǵarmasında ulıwma xalıqlıq tilden kórkem obrazlardı payda etiw ushın sózlerdi, sóz formaların tańlap qollanadı. Kórkem shıǵarmanıń tilin izertlegende jazıwshı yamasa shayırdıń sol shıǵarmada tildıń kórkemlew quralların qalay qollanǵanlıǵı, kórkem obraz jasaw ushın sózlerden qalay paydalanǵanlıǵı, onıń sóz qollanıw sheberligi, stili anıqlanıwı kerek. Sol waqıtta ǵana jazıwshınıń til ózgeshelikleri, jeke stili, kórkem shıǵarma tiliniń ózgeshelikleri ashıp kórsetiledi.

Frazeologiyalıq sóz dizbekleri pikirdi keń, obrazlı, ótkir etip beriw ózgesheligi menen basqa til birliklerinen ayırıqshalanıp turadı. Olar – nominativ hám qosımsha reńkleriniń ajıralmas birliginen ibarat bolǵan arnawlı sóylew figuraları.⁵

Haqıyqatında da, tilimizdiń frazeologiyalıq quramına názer awdarsaq, olardıń belgili bir toparı tek tiykarǵı mánini bildirip keliw menen birgelikte oǵan qosımsha sóylewshiniń anaw ya minaw qatnasın bildirip keliwi de múmkin. Frazeologizmlardıń kórkem shıǵarmada atqaratuǵın xızmeti – obraz jasaw, qaharmanǵa sıpatlama beriwde hám t.b. xızmetlerde qollanıladı.

Frazeologizmler shıǵarma tiline ayırıqsha kórik, mazmun, milliy kolorit beredi. Xalıq tiliniń bul baylıǵına kewil awdarıp, kerek jerinde orınlı paydalanılıwı – jazıwshınıń sheberligine baylanıslı. Frazeologizmlardıń kórkem shıǵarmada atqaratuǵın xızmeti – obraz jasawda, ádebiy qaharmanlarǵa tillik minezleme beriwde, qaharmanlardıń minez-qulqın súwretlewde, házil-dálkek xızmetinde jumısaladı. Frazeologizmlardıń bay hám hár túrli quramların G.Esemuratova ózinshelik stil dóretiw maqsetinde hár túrli jollar menen qollanǵan. Jazıwshı qaharmanlardıń sırtqı portreti menen qatar ishki dúnyasın – minez-qulqın, isenimin, dúnyaǵa kóz-qarasın súwretleydi. G.Esemuratova adamnıń sırtqı kelbetin, turpatın hám ishki dúnyasın súwretlew ushın atawıshlardan jasalǵan frazeologizmlerden paydalanǵan. *Arpa ishinde bir biydayım ;awzınan*

³ Алламбергенова Г.А. И. Юсупов асарларида фразеологизмларнинг услубий кулланиши. Филология фанлари буйича фалсафа доктори (PhD) диссертация автореферати. Нукус. 2019.

⁴ Пирниязова А. К. Қорақалпоқ тили фразеологик системаси ва унинг стилистик имкониятлари. Филология фанлари доктори (PSc) диссертация автореферати. Нукус. 2020.

⁵ Абдуллаев А.Узбек тилида экспрессивликнинг ифодаланиши.Тошкент,1983,39-бет.

sarısı ketpegen; aytqanı aytqan, degeni degen; ákeden jas, aqıldan bos qalğan; demine nan pisetuğın; jerden piship alğanday; júzimniñ suwınday, kóziniñ ağı menen qarası; on barmağı oyılğan; qashsa qutulğanday, quwsa jetkendey; qumalaq túsken as hám t.b. frazeologizmler arqalı sıpatlaydı. Mısallar:

- Óy be..ey “*Arpa ishinde bir biydayım*” áy, bul sheshimiñniñ izi *nasırğa shawıp* ketpese bolar edi,-dep apam qáweterlenip, qorqıp, qaltırap qoya berdi. (G.Esemuratova “Rayxangúldiñ kestesı” 47-bet)

Eger V.K.Blyuxer xalıq dushpanı bolsa, sendey ele *awzınan sarısı ketpegen* palapanda ne ayıp bar?! (G.Esemuratova. Shıǵarmaları. I tom. 38-bet).

Qopal qopallıǵın kórsetip meni *aytqanı aytqan, degeni degen* dep ya loqılatqanın kórdiñ be?! (G.Esemuratova “Jańa jıl qarşańında” gúrriñi, 177-bet).

- *Ákeden jas, aqıldan bos qalğan* balam búginligi úyleniw dárejesine jetti. (G.Esemuratova. Shıǵarmaları” II tom, 33-bet).

Apa bizlerdiñ *buwinımız qatqan* adamlarmız, bunsha nege shırlay bereseñ? (G.Esemuratova. Shıǵarmaları” II tom, 186-6er).

Húkimettiñ qollawı menen Seytmurat badıraqtıñ «*demine nan pisip*» tur, meniñ ne kúshim, ne qáterem bar! (G.Esemuratova. Shıǵarmaları. I tom. 37-bet).

Sulıw sózli, kelbeti *jerden piship alğanday* nazlı erkeshiliginiñ jarasımlısın qáyterseñ! (G.Esemuratova. Shıǵarmaları. I tom. 337-bet).

Aysultan apam qız bolğanda qanday, *júzimniñ suwınday*. (G.Esemuratova. Shıǵarmaları. I tom. 128-bet).

Tar joldan tarıǵıp ótip, *kóziniñ ağı menen qarası* apasınıñ bul isten sırtta qalatuǵını denesine ayazday batıp ekilenedi. (G.Esemuratova. Shıǵarmaları. I tom. 238-bet).

Ózi de *on barmağı oyılğan* sheber. (G.Esemuratova. Shıǵarmaları. I tom. 101-bet).

Mámleket qaznasına aq altın túsirip, jábdillesip miynet etseñiz, *qazanıñ gúmis, tabaǵıñız altınnan* boladı. (G.Esemuratova “Shıǵarmalar jıynaǵı” 2-tom, 21-bet).

Sın-simbati kelisken, *qashsa qutulğanday, quwsa jetkendey* kúshi bar. (G.Esemuratova “Rayxangúldiñ kestesı” 57-bet).

Men *qumalaq túsken as boldım* da qaldım. (G.Esemuratova “Rayxangúldiñ kestesı” 52-bet)

Bul keltirilgen mısallardaǵı frazeologizmler oqıwshınıñ unamlı hám unamsız qaharmanlarǵa bolğan qatnasın, olarǵa bolğan ıqlasın yamasa jek kóriwshiligin oyatıw maqsetinde emocional-ekspressivlik boyawları basım bolğan frazeologizmlerdi tańlap alıp tiyisli jerinde qollanadı.

Juwmaqlap aytqanda, bul usıl arqalı avtor qaharmanǵa bergen sıpatlamanı jáne de ótkirlestiriwge erisedi. Bunday súwretlewler oqıwshıǵa emociyalıq tásir etedi. Kórkem shıǵarmanıñ tilin janlandıradı.

REFERENCES

1. Молотков А.И. Фразеологический словарь русского языка. М., 1978.
2. Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии. Воронеж, 1972

3. Қәлендеров. М. Қарақалпақ тилиндеги синонимлердин грамматикалық, структуралық хәм лексика-семантикалық өзгешеликleri. Н., 1989.
4. Пирниязова А. Қарақалпақ тили фразеологиялық системасы хәм оның стилистикалық имканиятлары. (Монография) -Нөкис: «Qaraqalpaqstan» баспасы. 2020-жыл.
5. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. // В.В.Виноградов. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва, 1977.
6. Есемуратова Г. Дәўирлер нәпеси. Нөкис, “Билим”, 2009.
7. G.Esemuratova. Shıǵarmaları. I tom. Nókis. ”Qaraqalpaqstan” baspası. 2013-jıl.
8. Тажимуратова Ш. С. САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. – 2023.
9. Saginbaevna T. S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 9. – С. 386-392.
10. Tajimuraova S. S. INFORMATION AND COMMUNICATIONS IN MANAGEMENT //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 509-511.
11. Tajimuratova Shakhnoza Saginbaevna. (2022). MANAGEMENT AND STUDY OF CULTURE AND ART. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(1), 758–762.
12. Sag'inbaevna, T. S. (2023). Cultural Life in Uzbekistan during the Years of Independence. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 18, 39-41.
13. Saginbaevna T. S. FORMATION OF STUDENTS'SKILLS OF INDEPENDENT PERFORMANCE THROUGH THE TEACHING OF ART HISTORY //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – Т. 9. – С. 386-392.
14. Tajimuraova S. S. INFORMATION AND COMMUNICATIONS IN MANAGEMENT //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 509-511.